

Fordulatok a magyar kultúrpolitikában az 1940-es években

© PORNÓI Imre

Nyíregyházi Főiskola Pedagógusképző Kar, Nyíregyháza
porimrit@t-online.hu

A Horthy - rendszer utolsó közoktatási reformja: 1940:XX.tc.

A törvény közvetlen előkészítését jelentette a VKM 167.205/1940. IX.ü.osz. alatt 1940. január 10-i keltezéssel kiadott körlevele, melyet a tankerületi királyi főigazgatói hivatalok számára küldtek a törvényjavaslat főbb rendelkezéseinek megvilágítására. A VKM úgy vélte, hogy a végrehajtáshoz sikerült biztosítani az általános beiskolázás tárgyi feltételeit. Ezt azonban nem támasztotta alá a népiskolák 30-as évekbeli állapota. Sokkal fontosabb volt ennél a politikai ok, melyről Hóman kultuszminiszter lehetetlennek tartotta ugyanis, hogy a visszatért területeken átálljanak a hatosztályos rendszerre, de azt is elutasította, hogy a trianoni országrészen alacsonyabb szintű maradjon a népoktatás. Ugyanakkor reálpolitikai megfontolásokkal magyarázta, hogy a nyolcosztályos népiskola bevezetése nem történhet meg egyszerre az országban. Így is a VKM közel 4 ezer népiskolában haladéktalanul bevezethetőnek tartotta a VII., majd a VIII. osztályt. Mindezt a kiadások emelése nélkül!

Hóman Bálint kultuszminiszter a törvény szükségességét indokolva különösen fontosnak tartották az állampolgári jogok gyakorlásához szükséges meggyőződéses nemzeti életszemléletet, a keresztény erkölcsiséget és a szociális érzést, melyek hatékony kialakítását az új népiskolától várták. Ezért annak célját a következőkben határozta meg Hóman : „A nyolcosztályos népiskola célja az, hogy a tanulók gazdasági élethivatását az alapvető ismeretek közlésével ápolja és az ilyen irányú továbbképzésüket előkészítse. A falusi és városi népiskolák részére a tanterv különbözik ugyan, de mindkettő általános gazdasági természetű, tehát a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi ismeretek leglényegesebb elemeit egyaránt tartalmazza. Csak a tanulók társadalmi és gazdasági viszonyaihoz simulva, behatóbban vagy a mezőgazdasági vagy az ipari ismeretek közlésére veti a főgondját.”¹

A törvény több új elemet is tartalmazott a korábbiakhoz képest. Az iskolázási kötelezettség 9 évéből 8 tanévet mindennapi, vagy hat tanévet mindennapi nép - és két tanévet mindennapi mezőgazdasági népiskolában kellett eltölteni. Ily módon a továbbképző népiskola a fejlesztéssel párhuzamosan megszűnt. Szerepét részben a IX. gyakorlati éve vette át. A törvény két tagozatra osztotta a népiskolát, s külön falusi és városi tanterv használatát engedélyezte. A szorgalmi idő tekintetében a fentebb jelzett kultuszminisztériumi elképzelés valósult meg (10 hónap az I - IV., és 6 hónap az V - VIII. osztályok számára). Kiemelendő, hogy a helyi adottságoknak és igényeknek megfelelően lehetőség volt a felső tagozat szorgalmi idejének módosítására, 6 - 9 hónap közötti időtartamban. Ugyanakkor falun a városi, városban a falusi népiskolai tanterv szerinti tanítás engedélyeztetésére is sor kerülhetett. Növumként jelent meg a népiskola elvégzését követően a továbbtanulási lehetőség biztosítása.

¹ Országos Törvénytár. 1940. július. 12. 11. sz. Az 1940. XX. te. A nyolcosztályos népiskoláról 141-147.p.

Egy törvényt elsődlegesen azonban megvalósítása, azaz a gyakorlat minősíti igazán. Elfogadását követően született a VKM 171 005/1940.V.ü.o.sz.rendelete, mely az 1940/41. iskolai évre tartalmazta azokat az átmeneti intézkedéseket, amelyek a törvény végrehajtási utasításának megjelenéséig szabályozták a nyolcosztályos népiskolák szervezését. Már a rendelet mellékletében "Pro Memoria" jelzettel felvetették a megvalósíthatóság kérdését(!). Mivel a közvélemény figyelmét a háborús események kötötték le, - 1940 májusa - júniusa a német haderő nyugat-európai siker(villám)hadjáratának időszaka - a tanügy sok dolgozója volt katona, s leszerelésük esetén sem volt elvárható tőlük azonnali nagy teljesítmény, az iskolákat sok helyen a honvédség foglalta le stb., felmerült, hogy a végrehajtást halasszák el és csak a már meglévőkhben folyják nyolcosztályos oktatás.²

1941 tavaszán jelent meg az 57.000/1941. VKM.sz. rendelet, amely a VII. és VIII. osztályok felállítására tárgyában született. Ennek melléklete tartalmazta azon iskolák jegyzékét, melyekben a VII. osztályt 1941. szeptember 1-jén meg kellett nyitni. Ezzel kapcsolatban figyelmeztette a VKM-et a belügyminisztérium, hogy az önkormányzatoknak sem tanítóira, sem tantermekre nincs pénze(!), így az esetleges fejlesztést csak államköltségen lehetett lebonyolítani.³

1941. szeptember 1-jén már az induló nyolcosztályos népiskolák felső tagozatának tanítása tárgyában adták ki 55.411/1941.V.ü.o.sz. alatt azt a VKM rendeletet, mely megerősítette a korábbi átmeneti intézkedéseket.⁴

Még az új, 1941/42. tanév előtt került sor a kiegészítő iskolák nyolcosztályossá való szervezésének elhalasztására, személyi és tárgyi feltételek hiányára hivatkozva.⁵ Ugyanakkor a VKM 57 633/1941.V.ü.o.sz. alatti rendelete a felső tagozatok szorgalmi idejének hét - nyolc hónapra történő kiterjesztésére hívta fel a tankerületi főigazgatók figyelmét, hogy a tanulók alaposabb oktatásban és gyakorlati kiképzésben részesülhessenek. Ezen érvek hangsúlyozását emelték ki a felekezeti népiskolákra való tanfelügyelői ráhatások esetében is.⁶ 1941. szeptember 1-jén léptették életbe a 86 300/1941. VKM rendelettel az 1938. évi XIII. törvénycikket. Így megszületett a gyakorlati irányú középiskola, mely továbbtanulási lehetőséget biztosított a nyolcosztályos népiskolát kiemelkedő eredménnyel végzetek számára.(NL,1941,913)

Az Országos Közoktatási Tanács munkájának eredményeképpen a VKM 55.000/1941.V.sz.a. rendeletével léptette életbe az új népiskolai tantervet, melyet az 1940:XX.tc. 10.§./1/ bekezdése alapján 1941. szeptember 1-jétől kellett alkalmazni a hét, illetve nyolc osztállyal bíró népiskolákban. Ott, ahol az 1940:XX. tc. 17.§-a értelmében az 1920:XXX. tc. és a hatosztályos rendszer maradt érvényben, az 1467/1925. VKM. eln.sz. rendeletével kiadott népiskolai tanterv alapján kellett oktatni.

Az új tantervvel kapcsolatban az 1941/42. tanévet kísérletinek szánták, melynek célja a tanterv szellemének megismerése és ennek alapján saját tanmenetek készítése volt. A hivatalos tanmeneteket - melyeket a 7000/1935. eln. sz. rendelettel kiadott Utasítás 44.§-a tett kötelezővé - a VKM csak az 1942/43. iskolai évtől akarta kérni.

² M.O.L. K. 507.3. tétel, 57. cs.171005/1940. V.ü.o.VKM.sz.

³ M.O.L. K. 507. 3. tétel, 57. cs. 54 934/194LV.ü.o.VKM.sz. 116.846/1941. III. M.Kir.Belügyminiszter számon

⁴ HBmL. VI. 501/b. 37.6188/1940 -41. Főig.sz. 55.411/1941. V.ü.o.VKM.sz.

⁵ HBmL. VI. 501/b. 31.6607/1940 -41. Főig.sz. 55.517/1941. V.ü.o.VKM.sz.

⁶ HBmL. VI. 501/b. 39.440/1941 - 42. Főig.sz. 57.633/1941. V.ü.o.VKM.sz.

Ezzel párhuzamosan kezdődött meg a mindennapi oktatás bevezetése a mezőgazdasági népiskolákban is. Ott, ahol ilyen iskola működött, a nyolcosztályos népiskola VII. osztályát csak abban az esetben lehetett megnyitni, ha a mezőgazdasági népiskola a VI. osztályt végzetteket nem tudta befogadni. Ez utóbbi intézkedés a gyakorlati végrehajtás során számos problémát okozott.

A törvény 10.§-a rendelte el, hogy az egyházi iskolák tantervét az országosan kitűzött céloknak megfelelően, az állammal megegyező terjedelemben, a VKM jóváhagyása mellett az egyházi hatóságoknak ki kell dolgozniuk. A Katolikus Tanügyi Tanács 430/1942. sz. alatt terjesztette be tantervét, melyet a VKM el is fogadott.⁷ 1942-ben készült el a Református Népiskolai Tanításterv és Általános Útmutatás is, melyet a VKM szintén elfogadott.⁸ Ezekkel szemben a Magyarországi Evangélikus Egyház Egyetemes Felügyelője által 1384/1942. sz. alatt felterjesztett tantervet és utasítást a VKM idejétműltnak találta, mivel az a korábbi hatosztályos tanterv és utasítás alapján készült, s a VII - VIII. osztály anyagát csak hozzákapcsolták. Ezért a tárca utasítást adott, hogy az 55.000/1941.sz.a. kiadott Tanterv és Útmutatások alapján állítsák össze az evangélikus tantervet.⁹

A II. világháború, ha a nyolcosztályos népiskola kiépítésének megkezdését ha nem is tudta megghiúsítani, a béke éveire halasztotta a teljes megvalósítást.

A közoktatás ellehetetlenülését jelezte, hogy az 1943/44. tanévet az 1944. március 16-án kiadott 855/1944.sz. VKM rendeletben a honvédelemről szóló 1943. II. tc. 168. §-ában foglaltak alapján a rendkívüli viszonyokra tekintettel egyes városokban és községekben március 31-ével be kellett fejezni, s április 3-5. között a vizsgákat meg kellett tartani. Ez a debreceni tankerületben Debrecen, Szolnok és Nagyvárad összes belterületi és kertségi népiskolát érintette, a tanyai iskolák kivételével.¹⁰ Ezt követően ugyan 1944 nyarán dr. Antal Istvánnak a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteri teendők ideiglenes ellátásával megbízott m.kir. igazságügyi miniszter aláírásával megjelent az 1944/45. iskolai évet szabályozó rendelet, ám végrehajtására az ország hadszíntérré válása miatt nem kerülhetett sor.¹¹

Magyarország lehetőségei – 1945-ben

A háborúban való részvétel, a német szövetségben végsőkéig való kitartás, a két világháború közötti korszak hatalmi elitjét diszkvalifikálta. Az így keletkezett politikai vákuum mindenkit elért, aki a Horthy-korszakban ellenzéki helyzetben volt. A szerves gazdasági, társadalmi, politikai és művelődési fejlődés vonalát megtörték a váltást-változást előidéző események. Ezek a töréspontok új irányokat, új fejlődési trendeket jelöltek ki.

A magyar polgárságot erősítő zsidóság holocaustja egyrészt, az ún. úri középosztály politikai bukása másrészt, a kispolgári rétegek fasizálódása miatti erkölcsi tartásvesztés harmadrészt, a nagypolgárság vagyoni alapjainak

⁷ M.O.L. K. 507. 3. tétel, 58. cs. 109.284/1942. V - I.ü.o.VKM.sz. 430/1942.sz.a. a Katolikus Tanügyi Tanácstól

⁸ TtREL. I.8.h. 9.d. Szabályzatok gyűjteménye - Tanításterv és útmutatás a magyarországi ref. 8 osztályos népiskola részére (A Ref.Egy.Konvent - a VKM 108.816 - 1942.V.I.sz. nyilatkozata alapján, 8144 - 1942. sz. határozatával elfogadva) Debrecen sz.kir. város és a Tiszántúli Ref.Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata, 1942.

⁹ M.O.L. K. 507. 3. tétel, 58. cs. 109.631/1942.V.ü.o. VKM.sz. 1384/1942.sz.a. a Magyarországi Evangélikus Egyház Egyetemes Felügyelőjétől

¹⁰ HBmL. VI. 501/b. 70. 4912/1943 - 44.Főig.sz.

¹¹ HBmL. VI. 501/b. 72. 7284/1943 - 44.Főig.sz.a. 9150/44.VKM.sz.

államosítása negyedrésze a magyar polgárság tökéletes benuhátságát okozta, mely lehetetlenné tette számukra az 1945 utáni politikai rendszer tényleges befolyásolási lehetőségét.

A II. világháború folyamán a szövetségesek közötti politikai megegyezések, a szovjet haderő közép-európai jelenléte, s a sztálini birodalmi politika az érintett államok Szovjetunió alá rendelődését okozták minden területen. Ezt a folyamatot jelzik az „autokratikus demokráciának” nevezhető ún. népi demokrácia sztálini elnevezést viselő korszak történései.

Autokratikusnak a rendszer azon tekintélyelve alapján nevezhető, mely valós vagy történeti, vagy háttérhatalmi támogatással rendelkező politikai erők, szavazási eredménytől részben független hatalmát biztosította. A tekintélyt tehát az előző rendszerrel való szembenállás és a baloldaliság mitizálása adta. Ez azzal a veszéllyel járt, hogy a teljesen természetes antifasizmus már nem volt elég. Az elhatárolódások követelése politikai fegyverré vált.

Az előző rendszer hibáinak és bűneinek jövőbe mutató elemzése helyett, annak mindenoldalú bírálata és elvetése, a tényleges eredmények elhallgatása hosszú távon azzal a veszéllyel járt, hogy egyfajta ellenhatásként a hibák és bűnök elbagatellizálása jelentkezhetett.

A valahol utat tévesztettünk felismerésnek a korszaka ez. A minden más lesz korszaka. A megint egymagunk vagyunk döbbenetének korszaka. Az iránytűkeresés korszaka.

Negyed század után ismét a „Hogyan tovább?” kérdése vetődhetett volna fel, de most nincs tovább mit folytatni. A múlt végképp eltörlése a totális katonai-politikai vereséggel elkezdődött, s a rendszer gazdasági pilléreinek (nagybirtokrendszer, magántulajdonra épülő ipar és kereskedelem) fél évtizedes lebontásával folytatódott.

Kultúra és oktatás Magyarországon

Mit is jelentett 1945 a közoktatás szemszögéből? Lezárást, továbbélést és nyitást egyaránt. Lezárást, mert a háborús vereséggel az ország korábbi uralkodó elitje politikai és erkölcsi vereséget szenvedett, s az általuk támogatott közoktatás- és kultúrpolitika számos - a két világháború közötti - eleme került a süllyesztőbe. Ugyanakkor továbbélést is tapasztalhatunk, hiszen a korábbi közoktatáspolitika, pártprogramok és pedagógiai elméletek sok-sok gondolata éppen ekkor tud kiteljesedni. És természetesen nyitást is, egy demokratikus, pluralista rendszer irányában, mely a közoktatáspolitikában is jelentkezett.

A korszak pedagógiai törekvéseiben szerepet játszottak a korábbi évtizedek magyar pedagógiai irányvonalainak 1945-ön is átnyúló hatásai Nagy László, Kemény Gábor, Karácsony Sándor és mások elméleti törekvései mellett a népiskola, a polgári iskola, valamint a gimnázium tanterveinek az általános iskolában való továbbélésének lehetünk tanúi. Emellett a korszak pártjainak a közoktatást befolyásoló politikája is alapvető fontosságú.

A II. világháború okozta károk a magyar oktatásügy területén is hatalmasok voltak, melyek 470,10 millió aranypengő értéket tettek ki. A népiskolák felét, a középiskolák 60%-át érte épületkár (Kardos & Kornidesz, 1990:10).

Az oktatás demokratizálásának jelszavával meg kellett kezdenie Teleki Géza miniszternek a tanügyi személyzet igazoltatását. Ehhez tartozott a Közoktatási Tanács létrehozása a Pedagógusok Szakszervezetének támogatásával. E Tanács első feladatai közé tartozott az új tankönyvek írására vonatkozó pályázatok

meghirdetése. Átmenetileg a kultuszminiszternek kellett a Pedagógusok Szakszervezetével együttműködve, lényegében annak elképzelései alapján a demokratikusnak nevezett átképzést elkezdni, s az ehhez szükséges anyagi alapot megteremteni (Kardos & Kornidesz, 1990:21).

A pedagógustársadalom befolyásolásához és irányításához szükséges folyóirat az új rendszerben a „Köznevelés” címet kapta. Létrehozásában szerepet játszott, hogy fontosnak tartották a különböző iskolafokok közötti kapcsolatok és összefüggések meglétét. Úgy vélték, hogy az egyes iskola fajokat nem lehet egymástól elszigetelten kezelni. El akarták kerülni az egyes iskolaszintek öncélúvá válását, mely korábban az ott dolgozó pedagógusok között pedagógiai és társadalmi szinten a tanulók számára is károsnak minősített válaszfalakat hoztak létre. Ennek kivédésére az iskolai nevelésnek, valamint a nevelők munkája egységességének és harmóniájának megvalósítását látták alkalmasnak. Ehhez a korábbi széttagoltságot nem tartották megfelelőnek (Kardos & Kornidesz, 1990:26).

A művelődés középpontjába a nevelést állították, mégpedig minden szinten, mind az óvodában, mind a középiskolában, mind az egyetemen, azaz valamennyi nevelő és oktató intézményben. Lényegében a 30-as évek hómani nevelésközpontúsága köszön vissza, természetesen más ideológiai töltéssel. A nevelést nem csak a pedagógusok, az anyák, a család, hanem a környezet, a társadalom egészének feladataként értelmezték. Ugyanakkor a nevelés központjaiként megnevezett családot és a nevelési-oktatási intézményeket a kor jellegéhez kívánták alakítani. A szomszéd államokkal való kapcsolatok szorosra fűzésére való mindenároni törekvés jelentkezik abban, hogy azt várták el, „*a tanár és tanító magyar nyelve tisztaságának megőrzése és ápolása mellett elsősorban a szomszéd népek nyelvével, történelmével, földrajzával és gazdasági életével foglalkozzanak*” (Kardos & Kornidesz, 1990:28).

A politikai vákuum, a korábbi rendszer totális politikai veresége a II. világháborút megelőző reformelképzelések megvalósítása elől eltüntette a korábban politikainak tartott akadályokat. Az új rendszer engedélyezett pártjai- az ún. koalíciós pártok- egyben egyetértettek, hogy a korábbi keresztény középosztály művelődési monopóliumát fel kell számolni. Ugyanakkor az 1930-as években megkezdett kormányzati törekvések a népi tehetségek támogatására, 1945-öt követően lényeges módosuláson mentek keresztül, ennek révén a diszkriminációmentes esélyegyenlőség biztosítását akarták elérni. Ezzel, s a közvetített műveltséganyag revíziójával az új hatalom pártjai egyetértettek.

Ezt jelezte az 1945 április 19-én létrehozott Országos Köznevelési Tanács, melynek elnöke Szent-Györgyi Albert lett, s olyan nevek fémjelezték, mint Bay Zoltán, Kodály Zoltán, Szekfű Gyula, Illyés Gyula, Veres Péter, Ferenczy Béné. Elsődleges feladatuknak az új, demokratikus szellemű nevelés alapelveinek kidolgozását tekintették.

Ennek első eredménye az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendeletével – s nem törvénnyel! – 1945. augusztus 18-án felállított 8 osztályos általános iskola lett.

Így az 1945/46. tanévben megkezdődött az iskolarendszer átalakítása. 1945. október 9-én jelent meg a VKM 37.000/1945.sz. rendelet mellékletében foglaltak kiegészítése és módosítása. Ennek 1. pontja az újonnan létrehozott általános iskola V. osztályába való felvételtől intézkedett. Ide mindenkit fel kellett venni, aki a népiskola IV. osztályát sikerrel elvégezte és szeptember 15-ig nem töltötte be 15. életévét. A népiskola felsőbb osztályaiból az ált. iskola V. osztályába csak megfelelő férőhely esetén lehetett átkerülni. Mivel ez nem mindenütt volt megoldható, a kultuszkormányzat szükségesnek látta közölni – megnyugtatta a szülőket és a

tanulókat –, hogy az általános iskola nyolc osztályának elvégzését igazoló bizonyítványt a népiskola nyolc osztályának végzettségét tanúsító bizonyítvány birtokában is megszerezhetik majd, különbözeti vizsga útján.

Az általános iskola átmenetileg a régi iskolai keretekben szerveződött, ezért fel kellett a figyelmet arra is hívni, hogy értéke független attól, népiskolai, polgári iskolai, vagy éppen gimnáziumi volt ez a keret. A rendelet 11. pontja intézkedett a tanító - és tanítónőképzők gyakorló iskoláinak felső tagozatáról is. Ezeket úgy kellett megszervezni, hogy ott is megnyitható legyen az általános iskola V. osztálya. Emellett kívánatosnak tartották a népiskolai VI - VIII. osztály önállóvá tételét, hogy ott is megosztható legyen a tanítási és nevelési munka több tanító között. Ezt azonban csak megfelelő tárgyi és személyi feltételek mellett látták megvalósíthatónak.¹²

A kiépítés eredményeként 1949/50-ben a 6206 általános iskolából a teljesen osztottak aránya 1534 volt, az összes iskola 25%-a. Ugyanakkor az egytanítós osztatlanok száma 1344 volt, mely 22%-ot jelent. Mindkét arányszám a korábbi népiskolai osztottsági arányokhoz képest lényeges javulást mutat.

Az egy tanítóra jutó tanulók száma a nagy pedagógushíány és a rendszeresen iskolába járók számának növekedése miatt csak a negyvenes évek végére sikerült 50 fő alatti szintre szorítani.

Míg 1945 és 1955 között 7440-ről 6167-ra csökkent az általános iskolák száma az iskolaösszevonások miatt, ugyanakkor a pedagógusok száma 24825-ről 45955-re emelkedett (Erdész, 1960:234).

Az általános iskola szervezésével kapcsolatban felvetődött az a kérdés, hogy milyen iskolát lehet annak nevezni. Az Országos Köznevelési Tanács szerint minden olyan iskola, amelyik az általános iskola tantervében meghatározott nevelési célokat meg tudja valósítani általános iskolának tekinthető. az általános iskolára való fokozatos áttérést támogatva rendelkezésre álló tanterem, tanerő, iskolai felszerelés függvényében. Így azonban a korábban is elmaradottabb települések maradtak volna ki a fejlesztésből. A VKM szerint az az iskola általános iskola, mely az általános iskola tantervét veszi ugyan alapul, még ha nem is valósítja meg azt maradéktalanul. Ez utóbbi szerint minden 6-14 éves tanulót oktató-nevelő intézmény általános iskolának volt tekinthető. Ez ugyan a statisztikát javította, de a tanulók középiskolai jellegű nevelését nem oldotta meg. Végülis a politikai szempontok győztek, így az összes 6-14 éves korú tanulóval foglalkozó iskola, általános iskolává alakult (Kiss,1982).

Az általános iskola kiépítésének kezdetekor jelentkező nehézségeket foglalta össze a Debreceni Tankerületi Főigazgató jelentése a VKM miniszternek. E szerint a tanerők általában helyeselték a tantervben és az utasításban foglaltakat. Másként látták azonban a falusi és még inkább a városi polgári iskolákból alakult általános iskolák nevelői. A gyönyörű célok és módszeres eljárások kitűzését oly mértékben tartották elérhetetlennek, hogy azt az egyes iskolák helyi adottságai, létszámviszonyai és felszerelési hiányai miatt évek múltával is csak a nagyobb községekben és a városokban vélték megvalósíthatónak. A realitás hiányát jelezték a tanfelügyelők. Hibának rótták fel, hogy a VKM nem vette figyelembe az osztatlan és részben osztott iskolák nehézségeit. Az óraterv – szemben a korábbi népiskolai tantervekkel - ugyanis kizárólag a teljesen osztott iskolák számára jelent meg. A többiek tanácstalanok voltak. Kívánatosnak tartották a Tanterv és Útmutatás teljes összhangba hozását, mivel az anyagkiemelés szempontjából nem minden tárgynál fedték egymást. A kötelező tananyagot a tanítóság túlméretezettnek, túlszűfoltnak látta. Így annak feldolgozása mellett nem jutott elegendő idő a nevelési szempontok

¹² HBmL. XXIV. 501/b. 12. 5147/1944 - 45.Főig.sz.a. 43 460/1945. III.ü.o.VKM.sz.

kellő érvényesítésére. Különösen a felső tagozatosok túlzott megterhelésére figyelmeztettek. A délelőtti órákat délután sportkör, önképzőkör, diákkaptár, vöröskereszt, cserkészlet követte.

Megkérdőjelezték, hogy nyújt-e az általános iskola tanterve olyan mértékben és elrendezésben oktatási és nevelési anyagot, hogy az a VIII. osztály befejezésekor olyan keret-és betetözött tudást és világszemléletet adjon az onnan kikerülő és tovább már nem tanuló 70%-nyi nemzedék számára, mellyel az életben boldogulhasson, és megállhasson a saját lábán. Félték attól, hogy a fő cél nem ez, hanem a továbbtanulásra képessé tevés lesz, hasonlóan a korábbi gimnázium négy alsó osztályának tantervéhez.

Többen a Tanterv és Utasítás-t szükséztavúnak és homályosnak nevezték, mert nem nyújtottak biztos eligazítást, különösen a kezdő tanároknak. Felmerült egységes vezérkönyvek kiadásának gondolata is a polgári iskolai „Cselekvés Iskolája” sorozat mintájára. Ezeken túl Hajdú-vármegye tankerületi főigazgatója, dr. Gacsályi Sándor szükségesnek tartotta egy általános nevelési útmutatás kiadását, mely az új demokratikus nevelő eljárások keresztmetszetét adta volna.¹³

A minőségi különbözőségek felszámolásának, egyfajta homogenizálásnak az irányába hatott a VKM 70.000/1946.sz. rendelet útmutatása, melynek 3. pontja az állami népiskolai, polgári iskolai és gimnáziumi keretből kiépített általános iskolák egyesítéséről szólt 1946 augusztusában. Ugyanennek a rendeletnek a 4-5-6. pontjában foglalkoztak az ugyanabban a helységben működő osztatlan és részben osztott népiskolák átalakításával, a körzeti általános iskolák szervezésével, anyaiskolák és fiókiskolák kijelölésével¹⁴.

Szatmár-Bereg vármegye tanfelügyelőjének 1946 májusi jelentésében gátló okoknak a tankönyvek és taneszközök, valamint a tanulók ruha és lábbeli hiányát nevezte meg. Ennek következtében az iskolák 50%-a lemaradt a tanulmányi előmenetelben. A mulasztás megdöbbentő méreteket öltött, mely az általános iskolák működését károsan befolyásolta. A változást a gazdasági állapotok érzékelhető javulásától várta. Tüzelőanyag hiányában is több helyen szüneteltetni kellett az oktatást. Emellett a tanulók egy részének kultúrigényét egészen minimálisnak látta. Ugyanakkor a szellemileg és anyagilag tehetségesebbeket középfokú iskolákba írták be.

A tanítás eredményét nagyban befolyásolták a háborús tanévek hiányos képzése és rövidített tanévei. Pap Ignác tanfelügyelő úgy látta, hogy nincs gazdája azoknak az általános iskoláknak, melynek tanulói különböző jellegű népiskolákból verbuválódtak. Ennek okai között sorolta fel, hogy a felekezetek félték jellegük elvesztésétől és ennek következtében az államosítástól.

Az iskolák tanerő és tanteremhiánya csak fokozta a nehézséget. Kiútként az egységes tankönyvek és vezérkönyvek kiadását, valamint az oktatók részére indított átképzéseket javasolt.¹⁵

A túrkevei református és állami népiskolával kapcsolatos általános iskolai V. osztályok meglátogatásáról szóló 1946 májusi jelentés a legnagyobb problémának a nevelők átképzését, a fűtőanyag biztosítását, és a felszerelés pótlását látta.¹⁶

A középiskolák 400 körüli száma, s 70 ezer főnyi létszáma, 1945-öt követően nem változott érdemben, s ez utóbbi csak az 1948/49-es tanévben emelkedett 80 ezer

¹³ HBmL. XXIV.501/b 37.4508/1946. A VKM miniszternek a Tankerületi főigazgatótól 1947.január 21.

¹⁴ HBmL XXIV.501/b. 2790/1946. 31.d. 2335/1946.tf.szám. Az általános iskola továbbfejlesztése.

Hajdu vm és Debrecen sz.kir.város

¹⁵ HBmL. XXIV.501/b. 1938/1946. 27.d. ad. 43/1946.tfsz.

¹⁶ HBmL. XXIV. 501/b. 27.d. 1938/1946.sz.

főlé, de 1955-re számuk elérte a 160000-et, mely az új rendszer oktatáspolitikai törekvéseinek eredményességét jelezte (Erdész, 1960:249).

A tanoncképzés 1949-ig a régi keretek között zajlott, s csak ekkor tértek át az általános iskola 8 osztályára épülő kézésre, s az ipari tanuló elnevezésre. Az 1949. évi IV. tc. alapján a heti 9 órás elméleti kézés heti 2-3 naposra emelkedett.

A felsőoktatásban az 1937/38-as hoz képest 1946/47-re duplájára emelkedett a hallgatók száma, s ezen belül elindult az alsóbb néprétegek fokozódó beáramlása, bár még ekkor a szociális összetétel aránya nem tolódt el nagy mértékben. Ugyanakkor megkezdődött a korábbi hagyományos universitas típus szakirányonkénti elkülönülése. Jelzi az oktatáspolitikai irányvonalat, hogy a mobilitást elősegítő esti és levelező hallgatók aránya közel 30%-ra emelkedett (Erdész, 1960:268).

Az oktatáspolitikai az átalakuló iskolarendszerrel a jövő számára kívánt egységes nemzeti műveltséggel rendelkező generációkat nevelni. Ezzel a gondolattal lényegében a korábbi népiskolai tantervek nevelési célkitűzéseit ismételték. Ezt azonban gyors ütemben akarták megvalósítani, így a rátermett munkás- és parasztkáderek kézését a különböző irányító pozícióba való ültethetőség miatt a dolgozók iskoláinak megszervezésével látták megoldhatónak. Ezek rövidített tanulmányi idő alatt, s erősen csökkentett tananyaggal képezték a leendő kádereket. Míg az általános iskola esti tagozatára 1946 és 1948 között 3-4 ezren, addig 1948/49-ben már 10-11 ezren jártak.

Politikai nyomásra a káderhiány enyhítése érdekében 1948-ban 1-2 éves szakérettségít vezettek be, amelyik a felsőfokú tanulmányokra jogosított. Ez nagyban hozzájárult az 50-es évek gazdasági-kulturális teljesítményeinek alacsony szintjének kialakulásához.

A gyors ütemű elitcserét szolgálta a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ) szervezésében az 1946-1948 között működő 120 népi kollégium működése, melyekben 1948-ban 6000 paraszt- és munkásfiatal élt, tanult és politizált, nagyrészt középiskolások, de közel ezren egyetemeken, főiskolákon tanultak.

Nagy jelentőséggel bírt, és komoly feladatot jelentett a pedagógusok át-, illetve továbbképzése. A továbbképzések kezdeti pluralista jellegét mutatja, hogy a korábban nem, vagy alig propagált reformpedagógiai elméletek mellett megjelent a szovjet neveléstudomány és pedagógia. Milyen tényezőkkel magyarázható az addig jóformán ismeretlen pedagógia sikere?

1. Az új magyar demokrácia pedagógiai megújulást is követelt. Ebben egyetértettek a pártok, de a pedagógustársadalom döntő része is. Ezzel kapcsolatban a kultusztárca a nevelés központi elveként a társadalomban való gondolkodást jelölte meg.
2. Az addig az ismeretlen homályában tartott pedagógiai elméletek és gyakorlatok újdonságának, újszerűségének aktivizáló, érdeklődést felkeltő hatása.
3. Az új keresésének, az "úttörőségnek", a "saját sorsunk irányításának" a felszabadító ereje.
4. A magyar pedagógiai múlt számos törekvésével való egybecsengés, s ezzel együtt a pozitív értékek megtartásának lehetősége.

Reformpedagógiai törekvések bontakoztak ki. A nevelők közvetlen, fesztelen kapcsolat kialakítására törekedtek, igyekeztek a növendékeket önálló gondolkodásra, egyéni ítéletalkotásra nevelni. A munkaiskola, a testi munka felkarolásával és az

öntevékenység pedagógiai jelszavával kezdte meg hódító útját. Munkán nemcsak a fizikai, manuális munkát értették, hanem az alkotó szellemi munkát is.

Ezzel párhuzamosan folyt a tankönyvek átvizsgálása, korrekciója, cseréje, melyet az Országos Köznevelési Tanács és a Pedagógusok Szabad Szakszervezetének kezdeményezésére 1945 nyarán rendeltek el. Ennek folyamán kivonták az összes korábban használt magyar irodalmi, történelmi, földrajzi, közgazdasági és társadalmi ismereti tankönyvet. A VKM ezt a következőkben erősítette meg: "*A tanulóifjúságnak és az iskolai könyvtáraknak kellő szellemi színvonalú korszerű pedagógiai eredményeket felhasználó, a magyar demokratikus köznevelés követelményeit érvényre juttató, jó kivitelű és olcsó tankönyvek és hasonló kiadványok céljából állami tankönyvkiadó vállalatot kívánunk létrehozni*" (Ortutay, 1949:125).

Mindez a pénzügyi stabilizációt követő időszakra csúszott. Új szellemű, korszerű tankönyvek egész sora készült el, melyeket az 1948-as fordulatot követő politikai, ideológiai türelmetlenség és egyoldalúság söpört el. Az 11160/1948.korm.sz. rendelet létesítette az Országos Neveléstudományi Intézetet, mellyel egyidejűleg gyakorlatilag megszüntették az Országos Köznevelési Tanács tevékenységét. Feladata a magyar nevelésügy ideológiai fordulatának végrehajtása volt. Ennek érdekében át kívánták alakítani az egész magyar pedagógiai irodalmat. Helyét a VKM 1950-es átszervezését követően a Nevelési Főosztály vette át, mely egyúttal politikai tisztogatást is jelentett (Kardos & Kornidesz, 1990:3556-3357).

Az ellenzők sorában a legnagyobb hatású a római katolikus egyház volt. Mindszenty hercegprímás az egyházak autonómiájának és iskolafenntartási jogainak megsértéseként értékelte az állami intézkedéseket. Nem véletlen az államosítás keresztülvitele, hiszen a kommunisták elképzelése a társadalom átnevelésére lehetetlen volt az alábbi iskolafenntartási adatok fennmaradása esetén: Felekezeti tulajdonban volt 1947/48-ban az általános iskolák 63%-a, a középiskolák 49%-a, az óvónőképzők 60%-a, s a tanítóképzők 74%-a.

Az 1948-as államosítást követően a kötelező vallásoktatás 1949 szeptemberi megszüntetésével a jövő nemzedékek lelkéért, szellemi befolyásolásáért folytatott harc eldőlt. Ezt jelezte a NÉKOSZ feloszlata 1949 július 10-én, majd az Eötvös kollégium 1950-es bezárása. Az akadémiai ellenállás megtörésére hozták létre a Magyar Tudományos Tanácsot 1949 február 25-én. Az MTA akadémikusai közül néhányan 1949 október 31-én új alapszabályt fogadtak el, mely politikai tisztogatásokra is lehetőséget adott. Ennek révén a 257 régi tag közül az új testületbe csak 102-en kerültek. A régi „megbízhatatlan” elnököt – Kodály Zoltánt - Ruzsnyák István orvosprofesszor váltotta fel (Romsics, 2000).

1948-at követően az Országos Neveléstudományi Intézet legfontosabb feladatává vált a magyar nevelésügy ideológiai fordulatának végrehajtása. A minden más felfogást félresöpítő erősen ideológiatöltésű szocialista neveléstudomány létrejötté a politikai bűnökkel terhelt 1940-es, 1950-es évek fordulóján ilymódon egyfajta hamis, sohasem létező társadalmi alapot tett kiindulópontjának.

Irodalomjegyzék

ERDÉSZ Tiborné (szerk.) (1960): *Magyarország művelődési viszonyai 1945-1958*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

KARDOS József & KORNIDESZ Mihály (összeáll.) (1990): *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből I. 1945-1950*. Budapest: Tankönyvkiadó.

KISS Árpád (1982): Általános iskola és középiskola. In Kiss Árpád (szerk.): *Közoktatás és neveléstudomány* (pp. 56-70). Budapest: Tankönyvkiadó.

ORTUTAY Gyula (1949): *Művelődés és politika. Tanulmányok, beszédek, jegyzetek*. Budapest: Hungária Könyvkiadó.

ROMSICS Ignác (2001): Történelem. Közörténet. Társadalomtörténet. 1945. A nagy vízválasztó. A Dunánál. Magyarok a XX. században(1918-2000). Encyklopaedia Humana Hungarica 09. <http://mek.oszk.hu/01900/01906/html/index1.html> [2011.08.26.]